

Albucasis'in daha sonraki dönemlerde birçok defa istinsah edildiği, Fransız cerrahisinin kurucusu sayılan Guy de Chauliac'ın *Chirurgia parva* adını taşıyan ve Zehrâvî'nin etkisini Avrupa'ya yayan eseriyle birleştirilerek basıldığı (Venedik 1497, 1499, 1500, 1506, 1530, 1531) bilinmektedir. Tercümenin 1532'de Strasbourg'da Theodorus Priscianus'un *Rerum Medicarum Libri Quatuor* adlı eseriyle birlikte yeni baskısı yapılmış ve 1541'de *Albucasis methodus medendi ...* başlığını taşıyan ünlü Basil neşri gerçekleştirilmiştir. XVIII. yüzyılda Oxford hocalarından Johannes Channing'in kitabın cerrahî kısmını iki cilt halinde Arapça ve Latince olarak neşretmesi (*Albucasis de Chirurgia, Arabice et Latine*, Oxford 1778) esere duyulan akademik ilginin o yıllarda da sürdüğünü göstermektedir. Bunu XIX. yüzyılın ikinci yarısında tıp tarihçisi Lucien Leclerc'in *La chirurgie d'Abulcasis* başlıklı Fransızca çevirisi izlemiştir (Paris 1861), Hindistan'da yapılan taşbaskısından sonra da (Leknev 1329) M. S. Spink ve G. L. Lewis tarafından *Albucasis On Surgery and Instruments* adıyla tenkitli neşri ve İngilizce tercümesi yayımlanmıştır (London 1973). Söz konusu cerrahî kısmın Ahmed Ârâm ve Mehdi Muhakkik'in gerçekleştirdiği *et-Tasrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif: Bahş-i Cerrâhi ve İbzârâhâ-yı Ân* adlı bir de Farsça çevirisi bulunmaktadır (Tahran 1996).

Eserin kısmî İbrânice tercümelerinin ilkinin Marsilya'da 1261-1264 yılları arasında Şem-Tov ben Yitshak yapmış ve bu çalışma büyük bir ihtimalle daha sonra gerçekleştirilen *Liber servitoris* adlı kısmî Latince çevirinin de kaynak metnini oluşturmuştur. 1288'de kitabın ilk iki bölümü Meşulam ben Yona tarafından tekrar İbrânice'ye çevrilmiş ve girişte kitabın tamamı hakkında bilgi verilmiştir. Yine ilk iki bölümün Latince tercümesini Sigismund Grimm ve Marc Wirsung yapmış, bu tercüme *Liber theoricæ necnon practicæ Alsharavii* adıyla 1519 yılında Augsburg'da basılmıştır. Eserin kadın hastalıklarıyla ilgili bölümü Caspar Wolf'un hazırladığı *Collections de gynaesis* adlı derlemede yer almıştır (Basil 1555). *et-Tasrif*'in ilaçlarla ilgili yirmi sekizinci bölümü Avrupa'nın tıp çevrelerinde ilgiyle okunmuştur. Genovalı Simon ve Tortosalı Abraham Judeus'un XIII. yüzyılın sonunda Latince'ye çevirdiği bu bölüm XV. yüzyılda *Liber servitoris sive liber XXVIII Bulchasin Benabercerin* adıyla basılmış (Venice 1471), modern neşri ve Almanca tercümesi, *Der Liber servitoris des Abulkasis* (936-

1013): *Übersetzung, Kommentar und Nacdruck der Textfassung von 1471* ismiyle Marianne Enseger tarafından yapılmıştır (Stuttgart 1986).

Sabuncuoğlu Şerefeddin, *et-Tasrif*'in otuzuncu bölümünü 870 (1465) yılında Fâtiḥ Sultan Mehmed'e sunulmak üzere *Cerrâhiyye-i İlhâniyye* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir. Ancak bu çalışmayı gerek Sabuncuoğlu'nun kendi görüş, müşahede ve tavsiyelerini içermesi gerekse *et-Tasrif*'te bulunmayan cerrahî aletlere yer vermesi sebebiyle bir tercümeden ziyade *et-Tasrif*'in Türkçe bir versiyonu olarak değerlendirmek gerekir. Kitabı neşreden İlder Uzel iki eseri karşılaştırmış ve Sabuncuoğlu'nun Zehrâvî'nin eserinde yer almayan 137 farklı müşahede bulunduğunu tesbit etmiştir (*Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye*, I, 26). Ayrıca Sabuncuoğlu'nun cerrahî müdahalelerde kullandığı aletlerin resimlerini vermesi yanında Zehrâvî'den farklı şekilde hekim ve hastayı ameliyat sırasında resmettiği de görülmektedir. *et-Tasrif*'in otuzuncu bölümünün diğer bir Türkçe çevirisi Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 1845). Yazma nüshada ismi *Kitâb-ı Zehrâvî* (*Zehrâvî ve İlm-i Cerrâh*) şeklinde belirtilen bu çevirinin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı konusunda bir kayıt yoksa da dil özelliklerinden hareketle söz konusu tercümenin XV. yüzyıla ait olabileceği tahmin edilmektedir (Uzel, LII/203 [1988], s. 445-459).

BİBLİYOGRAFYA :

Zehrâvî, *et-Tasrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1406/1986, I, 2; II, 461; ayrıca bk. tür.yer.; Sabuncuoğlu Şerefeddin, *Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye* (haz. İlder Uzel), Ankara 1992, hazırlayanın girişi, I, 26, 71-96; Sami K. Hamarneh – Glenn Sonnedecker, *A Pharmaceutical View of Abulcasis al-Zahrâwi in Moorish Spain*, Leiden 1963, s. 23-33; Sezgin, *GAS*, III, 323-325; a.mlf., *İslâm'da Bilim ve Teknik* (trc. Abdurrahman Aliy), Ankara 2007, IV, 3-5, 36-91; Sami K. Hamarneh, "al-Zahrâwi, Abu'l-Qâsim Khalaf Ibn 'Abbâs", *DSB*, XIV, 584-585; a.mlf., "Drawings and Pharmacy in al-Zahrâwi's 10th Century Surgical Treatise", *United States National Museum Bulletin*, sy. 228, Washington 1961, s. 81-94; a.mlf., "al-Zahrâwi's al-Tasrif, Commemorating its Millenary Appearance", *Hamdard Medicus*, XXXIII/2, Karachi 1990, s. 19-40; A. M. Mansour, "Surgery of Abul-Qâsim al-Zahrâwi", *Islamic Medicine*, II, Kuwait 1982, s. 349-357; Ismail A. Nabri, "al-Zahrâwi (936-1013 AC) the Father of Operative Surgery", *al-'Ilm: Journal of the Centre for Research in Islamic Studies*, VI, Durban 1986, s. 131-137; İlder Uzel, "Yeni Bulunan Bir At'Tasrif Tercümesi: Zahrâvî ve İlm-i Cerrâh", *TTK Belleten*, LII/203 (1988), s. 445-459; Emille Savage-Smith, "al-Zahrâwi", *EJ²* (ing.), XI, 398-399.

ESİN KÂHYA

et-TASRÎFÜ'L-MÜLÜKİ

(التصريف الملوكي)

İbn Cinnî'nin
(ö. 392/1002)

sarf ilmine dair eseri.

Eserin ismi kaynaklarda *el-Mülûkî fi't-tasrif*, *Muhtasarü't-tasrif*, *Muhtasarü't-tasrifî'l-mülûkî*, *Cümelü uşûli't-tasrif*, *Cümelü uşûli't-tasrifî'l-mülûkî*, *el-Cümel min uşûli't-tasrif*, *Muqaddimâtü ebvâbi't-tasrif* ve *el-Mülûkî* şeklinde de kaydedilir. Kitabın adında geçen "mülûkî" nisbesi "kral" anlamındaki melikin çoğulu ise "krallara hediye edilmeye lâyık kitap; sarf kitaplarının öncüsü" gibi mânalara gelir. "Melûkî" şeklinde mübâlağa sığası olan "melûk"ün nisbeti ise sarfın önemli konularını içermesi hususunda abartı ifade eder. Eserin İbnü's-Şecerî, Muhammed b. Ahmed İbn Tabâtabâ, Ömer b. Sâbit es-Semânîni senediyle İbn Cinnî'ye nisbeti kesindir; buna göre Abdülkâdir el-Bağdâdî'nin eseri Ebû Osman el-Mâzinî'ye izâfe etmesi (*Hizânetü'l-edeb*, I, 240; IV, 132; VII, 205, 228), doğru değildir.

Sarf ilminin bütün konularını kapsama-makla birlikte bu ilmin temel ilkelerini ele alan başarılı bir muhtasar diye nitelendirilen eser bir mukaddime ile sekiz bölümden oluşur. Mukaddimede tasrifin (sarf) anlamı, tanımı, kapsamı ve kısımları açıklanmıştır. Birinci bölümde ziyade harfleri ele alınarak bu harfleri içeren klîşe ifadeler, asıl ve ziyade harf kavramı, sarfî mîzan (فعل), on ziyade harfin delilleri belirtildikten sonra "ا، ء، ت، س، ل، م، ن، ه، و، ي" şeklindeki bu harflerin yerleri kaydedilmiştir. İkinci bölümde bedel / ibdâl konusu ele alınmış, on bir ibdâl harfinin "ا، ء، ت، ج، د، ذ، ه، و، ي" dönüşüm kuralları örneklerle anlatılmıştır. Üçüncü bölüm hazif meselesine ayrılmış, hazif olgusu kıyasî (illete dayalı) ve gayri kıyasî (lafzî hafiflik sağlamak amacıyla yapılan hazif) şeklinde ikiye ayrılarak bunlara dair bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde "Hareke ve Sükûnla Tağ-yîr" başlığı altında ecvef fiil ve isimlerde görülen hareke ve sükûn değişimiyle ilgili bazı i'lâl kuralları ve yerleri açıklanmıştır. Beşinci bölümde idgam ele alınmış, altıncı bölümde "Tahfif ve İtbâ" başlığıyla "تَهْفِيفُ"nin → "تَهْفِيفُ" (en-Nûr 24/52); "لَمْ يَلِدْ"nin → "لَمْ يَلِدْ" şeklinde tahfifi gibi örnekler zikredilmiştir. "Üküd ve Kavânîn" başlığını taşıyan yedinci bölümde "vâv"ın "yâ"ya ve hemzeye dönüştürülme (kalb) şartları ve yerleri anlatılmıştır. Eserin son bölümü olan "Binâ / Mesâil" kısmında sahih ve il-

et-TASRÎFÜ'L-MÜLÜKİ

letli isim ve fiillerden bir model kelimenin veznine uygun biçimde anlamlı ya da çoğu defa anlamsız, fakat kelime köklerini belirlemede yardımcı olan yedi mesele ile bazı örnekler kaydedilmiştir.

et-Taşrîfü'l-mülûkî ilk defa G. Hoberg tarafından Latince tercümesiyle birlikte yayımlandıktan sonra (Leipzig 1885) Arap ülkelerinde birçok defa neşredilmiştir (not ve açıklamalarla nşr. Muhammed Saîd en-Na'sân, Kahire 1331, 1332, 1970; nşr. Ahmed el-Hânî – Muhyiddin Cerrâh, Kahire 1913; Dımaşk 1970; nşr. Dîzîrîh Sakkal, Beyrut 1998; nşr. Bedevî Zehrân, Cize 2001; nşr. İrfân Matracî, Beyrut 2005). Eser üzerine yazılan dört şerhten İbnü's-Şecerî ile Kâsım b. Kâsım el-Vâsî'tî'nin çalışmaları günümüze ulaşmamıştır. İbn Cinnî'nin öğrencisi olan Ömer b. Sâbit es-Semânî'nin tarafından yazılan, asıl metinle açıklamaların iç içe girdiği şerhi İbrâhim b. Süleyman el-Buaymî doktora tezi olarak incelemiş ve *Şerhu't-Taşrif* adıyla yayımlamıştır (Riyad 1419/1999). Şerhte görüşler arasında tercihler yapılmış, sarf meselelerinin illetleriyle garîb kelimeler açıklanmış, şevâhidle ilgili notlar düşülmüş, bazı münferit şevâhide yer verilmiştir. Ebü'l-Bekâ İbn Yaîş'in kaleme aldığı, asıl metin kısımlarının "قال الشيخ أبو الفتح ابن جتي" veya صاحب "قال الشيخ الشارح موفق الكتاب" "قال الشيخ الشارح موفق الكتاب" ifadeleriyle ayrıldığı şerh *Şerhu'l-Mülûkî fi't-taşrif* adıyla Fahreddin Kabâve tarafından yayımlanmıştır (Halep 1393/1973, 1406/1985; Beyrut 1987). İbn Yaîş şerhinin, *et-Taşrîfü'l-mülûkî* hâmişinde de basıldığı kaydedilmektedir (Ömer b. Sâbit es-Semânî'nin, neşredenin girişi, s. 122). Eseri ayrıca Muhammed Nu'mân el-Hamevî kısa notlar halinde şerhetmiştir (Kahire 1331).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Cinnî, *et-Taşrîfü'l-mülûkî* (nşr. Ahmed el-Hânî – Muhyiddin Cerrâh), Dımaşk, ts. (Dârü'l-maârif), s. 5; Ömer b. Sâbit es-Semânî'nin, *Şerhu't-Taşrif* (nşr. İbrâhim b. Süleyman el-Buaymî), Riyad 1419/1999, neşredenin girişi, s. 24-25, 113-122; İbnü's-Şecerî, *el-Emâlî*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rif), II, 102; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzhetu'l-elîbbâ'* (nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1386/1967, s. 350; İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylû Târîhi Bağdâd* (nşr. Seyyid Şerefüddin Ahmed), Haydarâbâd 1406/1986, V, 55; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mülûkî fi't-taşrif* (nşr. Fahreddin Kabâve), Halep 1426/2005, neşredenin girişi, s. 6-8, 17-18; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye), I, 130; *Keşfü'z-zunûn*, I, 412-413; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, I, 240; IV, 132; VII, 205, 228; Serkîs, *Mu'cem*, I, 66; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 192; Sezgin, *GAS*, IX, 178-179; Mustafa Çuhadar, "İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ", *DİA*, XX, 446.

İSMAİL DURMUŞ

TASRİYE

(bk. MUSARRÂT).

TASSÛC

(الطسوج)

Pers ağırlık ve uzunluk ölçü birimi.

Arapça'da **tassûc**, **tassûce** ve nâdiren **settûc** şeklinde söylenen kelimenin Arapçalaştığı kabul edilmekte, aslının Farsça **tesû** (Pehlevîce tesûk) olduğu ileri sürülmektedir. İslâmlaşma'nın etkisiyle Arapça yazılış tekrar Farsça'ya geçmiştir. Farsça / Pehlevîce'deki aslının etimolojisiyle ilgili ikna edici bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Buna karşılık, **tassûcun** sekiz arpaya ve dirhem otuzda birine eşitlendiğini gösteren bazı bilgilerden hareketle Sumerce **ussu** (sekiz) veya **uşu** (otuz) kelimeleriyle ilişkilendirilmesi mümkündür. Ayrıca kelime İran, Irak ve Suriye gibi Pers hâkimiyeti altına girmiş bölgelerde iklim, istân, kûre, rustâk vb. idarî / coğrafi birimi ifade etmek için hem cins ismi hem de özel isim olarak kullanılmıştır. Bunun ise Farsça'da uzaklık bildiren "tâ" ile "yön, taraf" anlamındaki "sû" kelimelerinden müteşekkil bir birleşik isim olduğu iddia edilmektedir (Eddî Şîr, s. 112). Bu kelimenin ağırlık birimini ifade eden Sumerce sözcüğü de kapsayacak şekilde anlam genişlemesine uğradığı düşünülebilir. Ayrıca günün yirmi dörtte birini (saati) belirtmek için **tesû** kullanılmıştır (Dihhudâ, IV, 5895).

Bir ağırlık birimi olarak **tassûcun** kullanımındaki ast ve üst katları sırasıyla şöyledir: Habbe, arpa, piring, hardal; kırat, dânek, dirhem / miskal (miskal / dinar ve dirhem **tassûclarının** önceki ağır, diğeri hafif olmak üzere birbirinden ayrıldığı anlaşılmaktadır). Sâ mânî kâtibî Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî'nin (ö. 387/997) kaydettiği mâlûmattan 1 **tassûc** = $\frac{1}{24}$ miskal-dinar = 0,25 dânek = $\frac{5}{6}$ kırat = 1,5 habbe = 4,5 arpa eşitliği elde edilmektedir (*Me-fâtihu'l-'ulûm*, s. 74). Matematikçi Ebü'l-Vefâ el-Bûzcânî de (ö. 388/998) Horasan ve Suriye civarında kullanılan dirhem **tassûcunun** 1,5 habbeye denk geldiğini bildirmektedir (*el-Menâzilü's-seb'*, s. 174). Halife Abdülmelik b. Mervân devrinde piyasaya sürülen 4,25 gramlık miskal-dinar esas alınrsa **tassûc** 0,1770833 gr. demektir. Ayrıca 0,2125 gramlık kıratın hareketle aynı sonuca (0,2125 gr. \times 5 \div 6 = 0,1770833 gr.) ulaşılır. Osmanlı şeyhülislâmı Çatalcalı Ali Efendi de (ö. 1103/1692)

1 **tassûc** = $\frac{1}{24}$ dirhem = 0,25 dânek = 1,5 habbe = 3 arpa eşitliğini veren açıklamayla muhtemelen buna işaret etmektedir (*Fetâvâ-yı Ali Efendi*, I, 12). Ancak Arap dili ve edebiyatı âlimi İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) ve Hanbelî fakihî Burhâneddin İbn Müflih (ö. 884/1479) gibi bazı âlimler şu denklemi vermektedir: 1 **tassûc** = $\frac{1}{24}$ dirhem = $\frac{1}{6}$ dânek = 0,5 krat = 2 habbe (*es-Şihâh*, "mkk" md.; *el-Mübdî'*, VI, 189). Şerif el-İdrîsî'nin (ö. 560/1165) aktardığı bilgilerden 1 Irak **tassûcu** = $\frac{1}{24}$ dirhem = 0,5 dânek = $\frac{5}{6}$ kırat = 2,5 habbe = 60 hardal eşitliği çıkmaktadır (*el-Ekyâl*, III, 341, 342, 345). Nitekim 0,070833 gramlık habbeden hareketle yine aynı metrik değer (2,5 \times 0,070833 gr. = 0,1770833 gr.) elde edilir. Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö. 518/1124) 108 arpalık dirheme atıfla **tassûcun** değerini (108 \div 24 =) 4,5 arpaya çıkarmaktadır (*es-Sâmî fi'l-esâmî*, s. 370).

Hanefî fakihî İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) Semerkant dinar kıratının 1,2 **tassûca** (= 4,8 arpa) eşit olduğunu bildirmektedir ki buradan **tassûcun** 4 arpaya karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Bu da Hârizmî'nin aktardığı 6 **tassûc** = 5 krat orantısını vermektedir; yani arpanın metrik değeri 0,044270833 gr. kabul edildiğinde o kıratın 0,2125 gr. olduğu, Semerkant **tassûcunun** 0,1770833 gramlık kırata denk düştüğü görülmektedir (*Fethu'l-kadir*, II, 211-212; krş. KIRAT). Kuhistânî (ö. 962/1555) ve Abdurrahman Şeyhîzâde (ö. 1078/1667) gibi Hanefî fakihleri de verdikleri 1 Semerkant **tassûcu** = 2 habbe = 4 arpa = 0,25 dânek = $\frac{1}{24}$ miskal şeklindeki eşitlikle İbnü'l-Hümâm'ı doğrulamaktadır (*Câmi'u'r-rumûz*, I, 191; *Mecma'u'l-enhur*, I, 304). Hasan b. İbrâhim el-Cebertî'nin (ö. 1188/1774) aktardığı verilerden (*el-'İkdü's-semîn*, vr. 29^a) 1 dirhem **tassûcu** = 0,5 kırat = 2 habbe = 140 hardal = 0,2 dânek = $\frac{1}{30}$ dirhem eşitliğine ulaşılmaktadır. XII. (XVIII.) yüzyılın sonlarında Mustafa ez-Zehbî, Hanefîler'e göre yarım **tassûcun** 150 hardal tanesine eşdeğer olduğunu bildirmektedir (Sauvaire, *JRAS*, XIV/2 [1882], s. 274). Şîî fakihî İbnü'l-Murtazâ'nın (ö. 840/1437) aktardığı bilgiden çıkan 1 **tassûc** = $\frac{1}{21}$ dirhem = 0,5 dânek = 2 arpa eşitliğini (*el-Bahrü'z-zehhâr*, II, 151) yukarıdaki alınlarla uzlaştırmak güçtür.

Tassûcun tıp literatüründe de geçtiği görülmektedir. Endülüslü hekim Zehrâvî'ye göre (ö. 404/1013) dirhem **settûcu** / **tassûcu** (60 \div 24 =) 2,5 habbedir (*et-Taşrif*, s. 458-459, 460). İbnü'l-Kuf (ö. 685/1286) bunu tekrarlar (en-'Umde, s. 234) Bed-